

**O'QUVCHILARDA NUTQIY KOMPETENSIYALARNI
SHAKLLANTIRISH OMILLARI**

Ro'ziqulov Shohruh ilhom o'g'li

Guliston davlat universiteti

stajyor-o'qituvchisi

shohruhroziqulovv@gmail.com

Abdumavlonova O'g'iloy Abdurahmon qizi

Guliston davlat universiteti

3-bosqich talabasi

***Annotatsiya.** Hozirgi kunda ta'lim tizimida nutqiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Yangi ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani rivojlantiruvchi ta'lim vazifalarini yaratishda integratsiya masalasi til ta'limida muhim ahamiyatga ega bo'lgan mavzudir. Nutq malakasi samarali muloqotda hal qiluvchi rol o'ynaydi va u o'quv rejasini tuzishda va o'qitish amaliyotida ehtiyotkorlik bilan e'tiborni talab qiladi. Mazkur maqolada nutqiy kompetensiyani tashkil etuvchi asosiy elementlari haqida bilish, og'zaki va yozma savodxonlikni o'stirish, ijodiy, ilmiy va kreativ fikrlash hamda o'quvchilarning tafakkur qilish qobiliyatini shakllantirish omillari bo'yicha tilshunos, metodist olimlar hamda psixologlarning ilmiy qarashlari tahlil qilingan*

***Kalit so'zlar:** ona tili ta'limi, nutqiy kompetensiya, og'zaki va yozma savodxonlik, ilg'or texnologiyalar, kreativ yondashuv.*

***Annotatation.** Currently, a number of activities are being carried out in the educational system to develop speech competence. The issue of integration in the creation of educational tasks that develop speech competence in the lessons of the new mother tongue is an important topic in language education. Speaking skills play a crucial role in effective communication and require careful attention in curriculum design and teaching practice. This article analyzes the scientific views of linguists, Methodist scientists, and psychologists on the factors that make up the*

main elements of speech competence, the development of oral and written literacy, creative, scientific and creative thinking, and the factors that form students' thinking ability.

Key words. *mother tongue education, speech competence, oral and written literacy, advanced technologies, creative approach.*

Har qaysi mamlakatda ta'lim tizimi va turlarini yanada takomillashtirish eng muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib qolaveradi. Shu nuqtayi nazardan, Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning: "Agar mendan sizni nima qiynaydi, deb so'rasangiz, farzandlarimizning ta'limi va tarbiyasi deb javob beraman", deya aytgan e'tiroflari, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan har bir islohot zamirida o'sib kelayotgan yosh avlodning kelajagi, mukammal bilim sohiblari bo'lib kamol topishlari va yorqin istiqboli masalasi yotganligini ko'rsatadi[].

Hozirgi kunda ona tili maktabda grammatik ilm sifatida o'rgatiladi, unda tilshunoslikka oid tushunchalar o'rgatib boriladi.

Tilning amaliy tarafi, xususan, fikrni to'g'ri va samarali ifodalash, so'zlardan kerakli o'rinda samarali foydalanish, matnni to'g'ri tushunish kabi ko'nikmalarga darslar davomida e'tibor qaratilmaydi.

Filologiya fanlari doktori **Aziz Jo'rayev** qayd etib o'tganidek, umumiy o'rta ta'limdagi ona tili va hozirgi o'zbek adabiy tili kurslari doirasida tilga oid qonun-qoidalar asosan *badiiy adabiyotdan keltirilgan misollar bilan tushuntiriladi. Vaholanki, til faqat badiiy uslubdan iborat emas. Tilning badiiy bo'lmagan uslublari inson kundalik hayotida ko'proq zarur bo'lsa-da, qolgan uslublarni maktabdagi ta'lim davomida e'tibordan chetda qoladi.*

O'quvchi maktab davrida diktantdan tashqari amalga oshiradigan yozma ishlar, asosan, bayon va insho shaklida bo'ladi. Ularni baholashda o'quvchi matnining badiiyligi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Yozma matn yaratish ko'nikmasi ham faqat badiiy matn doirasida cheklanib qoladi.

Insonning til malakasi og'zaki nutqni tushunish, yozma nutqni tushunish, fikrini og'zaki va yozma ifodalash orqali shakllanishi ilmiy jihatdan

isbotlangan. Biroq ona tili o'qitishda bu to'rt xil malakaga yetarli darajada e'tibor qaratilmaydi. Bugungi kunda o'zbek tilini ona tili sifatida qo'llanish doirasida kuzatilayotgan kamchiliklar ona tili ta'limida tildan to'g'ri foydalanish ko'nikmasini shakllantirishga urg'u berilmaganligi bilan bog'liqdir. Shuning uchun ham ona tilidan savodxonlik darajasini oshirish bo'yicha malaka oshirish kurslari dasturlari va o'quv materiallarini ishlab chiqishda nutqiy kompetensiyani qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Kompetensiya - u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlikdir. Kompetensiya (lot. "compete" - erishyapman, munosibman, loyiqman) - fan bo'yicha egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amaliyotda qo'llay olishdir[3].

Kompetensiya - bu kutilgan natijaga olib keluvchi faoliyat belgisidir. U bilim mahsuli bo'lib, mutaxassis tomonidan uni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatidir. Kompetensiyaning bilimdan farqi shundaki, vazifani amaliy bajarmasdan turib, uni aniqlab ham, baholab ham bo'lmaydi. Malaka kompetentlikning muhim mezoni bo'lib, u turli holatlarda, shu qatori muammoli vaziyatlarda ham bir necha bor qo'llash natijasida namoyon bo'ladi [5].

Zamonaviy yondashuvlar o'qitish jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zaro integratsiyalash orqali o'quvchilarda tayanch va fanga oid xususiy kompetensiyalarni shakllantirishni nazarda tutadi. Ma'lumki, o'quvchilarda shakllantiriladigan kompetensiyalar ikki turga ajratiladi: tayanch va fanga oid kompetensiyalar. Ayrim manbalarda esa kompetensiyalarning quyidagi 3 turi tasniflangan:

1. Tayanch kompetensiyalar;
2. Umumiy (predmetli) kompetensiyalar;
3. Xususiy kompetensiyalar.

O'quvchi shaxsining umumiy rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan kompetensiyalar *tayanch kompetensiya*, faqat o'quv fani orqali shakllantiriladigan kompetensiyalar *xususiy kompetensiyalar* deyiladi [4].

Nutqiy kompetensiya til ta'limining quyidagi 4 komponentini rivojlantirishni nazarda tutadi:

1. *Tinglab tushunish* (eshitilgan va eshittirilgan nutqni, tinglangan matndagi asosiy axborotni, dolzarb mavzulardagi radio va teledasturlarni tushunish);

2. *Gapirish* (monologik, dialogik og'zaki nutq turlarida o'z shaxsiy qarashlari va fikrlarini bildirish, mavzu doirasida taqdimot qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish);

3. *O'qish*: mavzuga oid materiallarni, adabiy-badiiy matnlarni, ommabop materiallarni (gazeta, hikoya, shaxsiy va elektron xatlarni) o'qish;

4. *Yozish* (diktant, bayon, insho yoza olish, ijodiy matnlar tuza olish, rasmiy ish qog'ozlarini yuritishni bilish) [4].

Masalan, hozirgi yangi o'quv darsliklarida o'quvchilarning nutqiy kompetentligini oshirish maqsadida matnlar orqali sinab ko'rilmogda. Misol uchun yangi 6-sinf ona tili o'quv darsligida "Shifoxona" mavzusida "Amir" nomli matn keltirilgan va matnning so'nggida savollar berilgan. O'quvchi ushbu matnni qanday tushunib yetganligini aniqlash maqsadida savollarga javob beradi va oxirida qanday xulosa chiqarganligini bildirib o'tadi. O'quvchi bunda o'qib tushunish ko'nikmasini qanday shakllanganligi yuzaga chiqadi[2]. Yana bir misol tariqasida 10-sinf ona tili darsligiga ham to'xtalamiz. Ushbu darslikda "Muhabbat o'zi nima?" mavzusida "Muhabbat nima?" matni keltirilgan. Bunda o'quvchidan matnni o'qishdan oldin shu mavzu yuzasidan savollar berib o'tilgan. Undan so'ng matnni o'qib chiqish tavsiya etilgan. O'quvchidan matnni qanday tushunganligini bilish uchun quyida 2 xil yo'l keltirilgan. Birinchisi, matn asosida quyidagi fikrlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlash, ikkinchisi, matn asosida tuzilgan testlarning javoblarini aniqlash topshiriqlari berilgan.¹[1]

O'quvchilar nutqiy kompetensiyalarining shakllantirish omillari quyidagi mezonlar orqali namoyon bo'ladi:

- o'qituvchi nutqini, video va audiomatnlarni (multimedia ilovalari) va topshiriqlarni tinglab tushuna oladi;

¹ Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik.T-2022. 8-10-betlar
www.tadqiqotlar.uz

•rasmlar asosida va o'qib eshittirilgan matn yuzasidan suhbatga kirisha oladi, nutq jarayonida o'zlashtirgan yangi so'zlarni og'zaki nutqda qo'llay oladi;

•mashq matnidagi so'zlarni qo'shib o'qiy oladi, gap ohangiga rioya qilgan holda ravon va ifodali o'qiy oladi, harflar birikmasi ishtirok etgan so'zlarni o'qiy oladi;

•so'zda nechta tovush bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'lishini, bir unli tovush bo'g'in hosil qilishini, ya'ni o-na, u-ka, a-ka kabi bo'g'inga bo'la oladi, harflar birikmalari ishtirok etgan so'zlarni bo'g'inga bo'la oladi;

•x va h tovushli so'zlarni to'g'ri yoza oladi;

•bir mavzu doirasidagi savollarga javob yoza oladi;

•mash'al, ma'qul, ta'lim, jur'at, ta'zim kabi tutuq belgili so'zlarni bo'g'inga bo'lib yoza oladi;

•lug'at, izohli, eshituv, yoddan yozuv, rasimli diktant yoza oladi hamda gaplarni rasmlar tartibida ko'chira oladi [5].

Kompetensiyaga hech qachon to'g'ridan to'g'ri tashxis qo'yish va baholash mumkin emas, balki har doim uning samaradorligi nuqtayi nazaridan bilvosita anglash mumkin. Zamonaviy ta'limdagi kompetensiyaga asoslangan yondashuv – olingan bilimlarni qo'llash qobiliyatiga e'tiborni qaratish usulidir. Ona tilidan savodxonlik darajasini oshirish bo'yicha nutqiy kompetensiyaning bir bo'lmish

kommunikativ yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Kommunikativ yondashuvning mohiyati real vaziyatda nutqni tushunish, o'z fikrini to'g'ri ifodalashga o'rgatishdir. Shuning uchun har bir mavzu uchun alohida vaziyat beriladi va shu vaziyatda nutq vositasida masalani hal qilish talab qilinadi.

Til qobiliyatini inson hayotining farovonligini ta'minlashga xizmat qiladigan boshqa qobiliyatlardan ayri tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham uni rivojlantirishda **inson hayotida uchraydigan vaziyatlardan foydalanish muhim.**

Bu, **birinchidan**, o'rganuvchida dars jarayoniga nisbatan qiziqish va rag'batni kuchaytiradi;

ikkinchidan, unda foydalanilgan nutq vaziyatning ichida bo'lgani uchun insonning xotirasida yaxshiroq saqlanadi.

Grammatik qoidani avval berib keyin mashq bajarish usuli shuncha vaqtdan beri ona tilini o'qitishda qo'llab kelingan. Uning asosiy kamchiligi amaliyotga yetarli darajada bog'lanmaganligidir. Mazkur usulda mavzuni o'qigan bola nazariy jihatdan shunday ekanligini biladi, ammo shu qoida qaysi vaziyatlarda qo'llanishi haqida tasavvurga ega bo'lmaydi.

Kommunikativ yondashuvda esa tilning muloqot vositasi sifatidagi vazifasi birinchi o'ringa qo'yiladi. Ma'lum vaziyatda qanday gapirish to'g'ri bo'ladi, ya'ni qanday ifoda yordamida fikrni bexato yetkazish mumkin – shu masalani hal qilish orqali til qonuniyatlarini tushuntiradi.

O'rganuvchiga ana shu bexato shakl asosida tilga oid qanday qoida borligi shu qoidaning bir necha xil vaziyatda aks etishi orqali tushuntiriladi.

Og'zaki nutqni rivojlantirish tilning qolgan shakllarini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Yozma nutq bilan ko'p ishlash og'zaki nutqni o'z-o'zidan rivojlanib qolishiga olib kelmaydi, chunki yozma nutq va og'zaki nutq mazmun jihatidan bir nuqtaga birlashsa-da, ularning amalga oshish jarayoni inson ongida boshqa-boshqa mexanizmning ishlashi orqali ta'minlanadi. Shuning uchun ularning har biriga alohida e'tibor berish zarur[3].

Xulosa. Yurt taraqqiyoti yoshlarning kelgusida qanday shaxs bo'lib kamol topishiga uzviy bog'liqdir. Farzandlarimizning kelajagi poydevori bo'lmish boshlang'ich ta'lim tizimini yanada isloh qilish esa bu boradagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim maktablari zimmasiga ta'lim-tarbiya jarayoni orqali o'quvchilarda tayanch kompetensiyalar, jumladan, kommunikativ, axborot bilan ishlay olish, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi yuklatilgan. Bu jarayonni amalga oshirishda esa, avvalo o'qituvchi o'zining egallab turgan lavozimi darajasida kasbiy kompetentlikka ega bo'lmog'i lozim. Shundagina u pedagogik jarayonni muvaffaqiyatli tashkil eta

oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. T-2022 8-10-betlar
2. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. T-2022 28-29-betlar
3. Azimova I. “ona tili boʻyicha savodxonlik kurslarida kommunikativ yondashuvni qoʻllash” “Global taʼlim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi IV anʼanaviy respublika ilmiy-amaliy anjumani T-2020 130-136-betlar
4. Qorayev S.B., Tirkashev N.I. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan taʼlimning asosiy jihatlari. "Academic Research in Educational Sciences", Volume 3/ISSUE 1/2022.
5. Sattarova N.U. The emergence of the competence approach in the educational system and its importance today. "Science and innovation", 2023
6. Рўзиқулов, Ш. (2022). ЖИНСИНГ МОРФОЛОГИК УСУЛДА ИФОДАЛАНИШИ. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(4), 148-151.
7. Roʻziqulov, S., Muratkulov, A., & Eshboyeva, F. (2024). TAʼLIMDA RASMIY ISH QOGʻOZLARINING AHAMIYATI. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(3), 22-25.
8. Muratkulov, A., Eshboyeva, F., & Roʻziqulov, S. (2024). OʻZBEK TILIDA ARABCHA KOʻPLIK SHAKLLARINING QOʻLLANILISHI. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(3), 66-69.
9. Axrorov, A., Ermatov, I., & Roʻziqulov, S. (2024). TIL VA FAOLIYAT VA ULARNING OʻZARO BOGʻLIQLIGI. *Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления*, 1(3), 4-7.